

ANT AKMENOS KRANTŲ

Dvaralis kaimas, kurio gyventojai pasipriešino dvarui

I šiaurės vakarus nuo Salantų, rajoninio kelio Salantai–Šaučiai kairėje pusėje, Erlas upės kairiojo kranto aukštumoje įsikūręs Dvaralis. Jo rytiniu pakraščiu einanti Ilgoji gatvė skiria gyvenvietę nuo kitapus esančio Kadagyno kaimo. Pietvakariuose Dvaralis ribojasi su Salantų miestu, vakaruose – su Žudgalio, o šiaurės vakaruose ir šiaurėje – su Erlėnų kaimų žemėmis.

Kaimą įkūrė dvaro baudžiauninkai

Kartografinė medžiaga liudija, kad XVI a. čia buvo su Erlėnais besiribojanti valstybinio Plungės dvaro Salantų arba Grebščių kaimo žemė. Isteigius joje Skilandžių, nuo 1638–1640 m. vadinamą Salantais, dvarą, čia buvo bendro naudojimo ganėnuk žemės, kuriomis naudojosi dvaras ir gretimų kaimų valstiečiai.

Salantų paveldotojas 1675 m. dalinantis dvarą, dešiniajame Salanto upės krante buvusios žemės atiteko Motiejui Vainai, kuris savo daliai valdyti įkūrė Grūslaukės dvarą.

Augant žemės ūkio produkcijos paklausa, Grūslaukės dvaro savininkų skatinami valstiečiai ėmėsi dirbti žemdirbystei tinkamoms plėšimams. Tokiu būdu tarp Salanto ir Erlas upių XVIII a. ėmė kurtis vienkieminės naujakurių sodybos, pirmąkart Salantų parapijos 1750 m. vizitacijos akte pavadintos Padvarnikais (lenk. Podworniki) kaimu.

Vietos gyventojai žemaitiškai kaimą ėmė vadinti Padvarnelis, Padvaralis, vėliau – Dvaralis. Visos šios vietovardžių formos užtikfios kitakalbūose ir lietuviškuose rašytiniuose šaltiniuose: lenkiškai „Podwornole“ (1946 m.), „Dworalis“ (1915 m.), rusiškai – „Дворанисъ“ (1821, 1843, 1866, 1895 m.), o lietuviškai – „Padvarėlis“ (1923 m.), „Padvaralis, Dvaralis“ (1935 m.).

Pokario kartografinėje medžiagoje ir oficialiuose dokumentuose kaimui prigijo Dvaralis pavadinimas. Tačiau su kaimu besiribojanti Salantų miesto Padvarlio gatvė liudija, kad salantiškiai tebe naudoja ir senesnjį vietovardžio variantą.

Valstiečiams buvo leista išsipirkti žemę

Kaime apsigyvenusių žemdir-

bių dvasiniais reikalais rūpinosi Salantų švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios kunigai.

Šios bažnyčios metrikų knygose liudija, kad 1750 m. kaime buvo 7 kiemai, 1821 m. stovėjo 3 sodybos su 27 gyventojais, o 1843 m. gyveno 25 katalikai.

Kaimo gyventojai buvo baudžiauninkai, nuomoję Grūslaukės dvarui priklausančią žemę ir trobesius. Bendrose ganėnukose ir pievose XIX a. pirmoje pusėje susiformavo Pabrėžynės vienkiemis. Vietovardis liudija, kad pirmiausiai jo naujakuriai tapo valstiečių Pabrėžų šeima. Pabrėžynė priklausė 40 dešimtinų (43,7 ha) ganėnuk, pievų ir ariamos žemės.

Panaikinus baudžiavą, 1861 m. žemdirbiai tapo laisvaisiais žmonėmis ir buvo priskirti valstiečių luomui.

Suteikus valstiečiams luominę savivaldą, Dvaralio (tuo metu – Padvaralio) laisvieji žmonės buvo priskirti Grūslaukės (nuo 1880 m. – Salantų) valsčiaus Erlėnų bendruomenėi. Pobaudžiavinės žemės reformos metu laisvieji žmonės gavo teisę išsipirkti anksčiau nuomotus ariamos žemės režiūs su juose stovėjusiais trobesiais.

Vykiant žemės reformą, dvarininkas ar jo igaliojats dvaro administratorius turėjo teisę nuspresti kuriuos žemes plotus skirti valstiečiams išsipirkti, o kuriuos palikti dvarui.

Dvaro savininkas grafas Juozapas Tiškevičius nutarė Pabrėžynės vienkiemį pasilikti sau, o jame gyvenusio laisvojo valstiečio Jurgio Einikio šeimą 1863 m. iškeldino.

36 dešimtinės vienkiemio ganėnukų ir pievų dvaras nuomojo Salantų miestelėnams, iš kurių kasmet gaudavo po 40–50 vėžiūnių šieno ir 250 rublių nuompinigių. Likusias 4 dešimtinės su sodyba išsinuomojo už atdir-

Molinė kopytėlė prie buvusios Anužių (Urbonų) sodybos. Fot. Stėponas Kastaunas, 1968 m. Kretingos muziejaus ikonografinis rinkinys.

bis Jonauskas, kurio atįsta samdinė moteris ar šeimos narė turėjo Grūslaukės dvaro Peščių palivarke atidirbti 24 dienas per metus.

Drąsūs valstiečiai pasipriešino grafienei

1866 metais kaime buvo 8 kiemai, kuriuose gyveno 70 katalikų tikėjimą išpažįstančių valstiečių.

Vykstant žemės reformai ir po jos Dvaralyje bei aplinkiniuose kaimuose kildavo ginčų tarp dvaro ir laisvųjų valstiečių dėl bendrųjų ganėnukų ir sienajamų pievų naudojimo, jose augančių medžių nuosavybės ir panašiai.

Vienų iš nesantaikos tarp Grūslaukės dvarą paveldėjusios Kretingos grafiens Sofijos Tiškevičienės ir Erlėnų bendruomenės valstiečių objektu tapo Pabrėžynės vienkiemis.

Vienkiemio nuomininkui Jonauskui mirus, o našlei išsikėlus kitur, Erlėnų seniūnijos valstiečiai savo luominę suveigoje 1902 m. pavasarį nutarė žemės skėpą su trobesiais grąžinti iki pobaudžiavinės reformos čia gyvensiamam Jurgiui Einikiui ir padėjo jį 7 asmenų šeimai įkelti į sodybą.

Grūslaukės dvaro administratorius už savavališką užimtą

žemę padavė Jurgi Einiki j Salantų valsčiaus taikos teismą. Tačiau Einikiai seniūnijos suveigos sprendimą laikė teisėtu, todėl neatvyko į taikos teismo posėdį ir raštu paprašė bylą nutraukti. Teismas už akių nuosprendė Einikių šeimą iš vienkiemio iškeldinti.

Nuosprendžiami vykdyti 1902 m. gegužės 15 d. j Pabrėžynę atvyko teismo antstolis su Salantų valsčiaus policijos uriadniku, viršaičiu, Erlėnų bendruomenės seniūnu, šimtininkais ir dešimtininkais, Grūslaukės dvaro ekonomu, ukėdžiu ir 7 eiguilais.

Einikių šeimos ginti susirinko apie 200 valstiečių. Jie atvykusių pareigūnams primasė ir išgėmė lauk. Siekdami ginčą išspręsti taikiai, pareigūnai į pagalbą pasikvietė Salantų kleboną ir policijos valdininką, o dvaras pasiūlė Jurgiui Einikiui sumokėti 100 rublių kompensaciją, jeigu jis išsikėlės iš sodybos.

Valstiečių kova dėl vienkiemio virsti sukilimu

Nepavykus sutarti taikiai, abi pusės ėmėsi ruošti naujai priešprieši. Einikių šeimą aktyviausiai rėmė Erlėnų seniūnijos Erlėnų, Šaučių ir Padvaralio (Dvaralio) kaimų, o palaikė – Juodupėnų, Grūslaukės, Mošėdių ir Gintaliskės seniūnijos valstiečiai, taip pat Grūslaukės, Salantų ir Skuodo miestelėnai, priklausę valstiečių luomui.

Pasipriešinimui jie ruošėsi iš anksto: nusipirko sieros rūgštį, apsiginkavo dalis valstiečių apsiginkavę kaunamaisiais ginklais, o kitiems kalvis Juozas Strakalys padirbino buozas – lazdas su geležiniais antgaliais.

Salantų valsčiaus policijos valdininkas per savaitę surinko daugiau kaip 200 ginkluotųjų valsčiaus bei dvaro pareigūnų ir gegužės 22 d. vėl išvyko į Pabrėžynę.

Šįkart juos pasitiko daugiau kaip 500 žmonių minia, iš kurios aktyviausiai priešinos apie 150 asmenų. Siekdami pabaidyti pareigūnų arkliai, prie kelio į vienkiemį jie uždegė laužus, iš kuriuos mėtė parašką. Kilus susidūrymui, buvo sužeisti vyras, mergina ir vaikas, o Onai Rimkieni persauta galva ir moteris netrukus mirė. Neįveikę maštaujančių valstiečių pasipriešinimo, sumušti pareigūnai antrąkart pasitraukė.

Gegužės 23 d. j Salantus atėjo 3-ojo Dono kazokų pulko 6-oji rinktinė. Kitą dieną iš Kalnaberžės dvaras atvykus Kauno gubernatoriaus Piotriui Stolpyniui, kazakai apsupo Pabrėžynės vienkiemį.

Šįkart Einikių šeima buvo iškraustyta be pasipriešinimo, o troba nugriauta, kad niekas daugiau čia nesumanytų savavališkai apsigyventi. Kazokai Salantuose buvo palikti iki birželio 1 d. jie patuliuavo apylinkėse kaimuose, stebėjo, kad nekiltų naujų pasipriešinimo valdžiai židinių.

Švč. Marijos Maloningosios skulptūra iš buvusios Anužių (Urbonų) kopytėlės. Autorius – meistras Adomas Einikis, 1923 m. Fot. Stėponas Kastaunas, 1968 m. Kretingos muziejaus ikonografinis rinkinys.

Kova dėl Pabrėžynės vienkiemio buvo vienas didžiausių Salantų valsčiaus valstiečių XX a. pradžios brudėjimų.

Per susiremius buvo suminta ir įkaltina 16-ka aktyviausių pasipriešinimo dalyvių, o vėliau teismui perduotas 31 vyras ir 16 moterų. Teismo nutarimu didesnioji jų dalis palaimota, o baumsėmis nuo 4 mėnesių iki pusantro metų kalėti buvo nutiesta 12-ka valstiečių: 10 vyrų ir 2 moterys.

Visiems nuteistiems buvo atimtos asmenis ir valstiečių luomo teisės. Dar viena moteris mirė kalėjime nesulaukus teismo dienos.

Tarpukurių kaimo žemės surašė mokytojas

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Dvaralio kaimui oficialiai priklausė 5 sodybos.

Vykiant pirmąjį Lietuvos gyventojų surašymą, Padvaralyje 1923 m. buvo registruoti 9 ūkiai ir 55 gyventojai. 1935 metais surašytas žemės vardynas liudija, kad kaimas tuo metu oficialiai

(Nukelta | 6 p.)

Nazariečio skulptarėlė iš Marcellės Preibienės sodybos kopytėlės. Autorius – meistras Adomas Einikis, XIX a. antroji pusė. Fot. Julius Karnarskas, 1984 m.

Dvaralio (Dworalis) kaimo planas apie 1910–1915 metus. Ištrauka iš Vokietijos kariuomenės kartografinės tarnybos 1915 m. išleisto topografinio Salantų apylinkių žemėlpio.

Kopytėlė ir kryžius prie Marcellės Preibienės sodybos. Fot. Julius Karnarskas, 1984 m.

ANT AKMENOS KRANTŲ

Dvaralio kaimas, kurio gyventojai pasipriešino dvarui

(Atkelta iš 5 p.)

vadinosi Padvaraliu, o gyventojai vadino Dvaraliu.

Atskiros kaimo dalys turėjo savo vardus, kuriuos 1935 m. birželio mėnesį surašė Salantų pradžios mokyklos mokytojas Petras Geniušas.

Jo teigimu, per kaimą tekėjo vasaromis išdžiūvantis Daubos upelis, įtekantis į užpelkęsį Erlas upės slėnį, vadinamąjį Erlomis. Jo ištakos buvusios Stropaus žemės sklype plytėjusioje apie 6 ha dydžio durpingoje pievoje, vadinamoje Durpyno lanka (Durplonkiu), šalia kurios apie 10 hektarų apėmė Ganyklalė vadinama šlapia pieva.

Ganyklalėje seniau, iki išskirstant kaimą į vienkiaminius ūkius, buvusios bendrosios kaimo ganyklos, į kurias vedė Pabrūkis – apie 2 ha plotą užėmusi paigla kaimo gyvulių išgana, vėliau atsidūrusi Stropų žemėje.

Upelio pakranteje Nomgaudžio žemės sklype augo Daubos miškelis ir buvusi statoka atkalnė, vadinama Atkalnalu. Nomgaudžio lauke taip pat buvo Užjaujis – apie 2 ha dydžio priemėlina ariama dirva, ir Palonkis – tuščio hektaro dydžio durpeta dirva.

Anužienės žemės sklype buvo si Kirvalio pieva bei Padaubalė – žvyringa ir smėlinga dirbama dirva, o Baltuonio lauke – Paleielis lanka (Paleieltonka).

Į Anužienės ir Onos Dekontienės sklypus pateko Pabrėžny vadinamas priemielingas ariamas laukas. Netoli jo Onos Dekontienės lauke buvusi Plonkės pieva.

Palei senąjį Salantų–Mosėdžio vieškelį kaimo rytinėje dalyje 30 hektarų plote plytėjo Pakasinis – ariama dirva.

Nuo kito kaimo skiria gatvė

Sovietmečiu kaimas priklausė Erlėnų, o nuo 1959 m. – Imbarės apylinkei, buvo Erlėnuose įsikūrusio Alkos kolūko dalimi.

Jame 1948 m. buvo 7 kiemai, 1959 m. gyveno 85, 1970 m. – 102, 1979 m. – 113, 1989 m. – 120, 2001 m. – 113 gyventojų.

Šiuo metu kaimui priklausė 91,48 ha žemės, kurioje 2011 m. gyveno 81 žmogus. Kaimo žemių pietrytiniu rytuiniu pakraščiu praeina Ilgoji gatvė, kuri yra rajoninio kelio Salantai–Erlėnai–Saucūčiai (3230) dalimi.

Registru centro duomenimis, gatvė ir jos kairėje pusėje stovintys poriniai numeriais pažymėti trobesiai priklauso Dvaralio, o priešingoje pusėje esančios neporiniai numeriais pažymėtos kaimynų sodybos – Kadagyn kaimui. Nuo šios gatvės šiaurinėje kaimo dalyje atsišakoja kelias, vedantis link Erlas upės slėnio bei Alkos ir Juodupėnų kaimų.

Kaimo šiaurės rytiniu pakraščiu XX a. 7 dešimtmetyje buvo nutiesta nauja krašto kelio Plungė–Salantai (169) atkapka, kuri leidžia važiuoti aplenkiant apylinkinių kaimų gyvenvietes ir Salantus.

Monumentalus kryžius kelių Plungė–Skuodas ir Salantai–Erlėnai kryžkelėje. Fot. Julius Kanarskas, 2011 m.

Abiejų kelių kryžkelės pietinėje pusėje stovi aukštas, ažuolinis, kryžmiškas monumentalus kryžius. Jį XX a. pradžioje pastatė ūkininkas Spogys, pažėmėdamas savo žemės sklypą ribą, esančią ties senuoju Salantų–Mosėdžio keliu.

Pokariu neremontuojamas kryžius buvo bebagentnis nugrūti, tačiau netoli jo žuvus kaimo gyventojui Pranui Zobielui, tikintįjį savo lėšomis jį 1957 m. atstatė.

Tiesiant naują kelio Plungė–Skuodas atkarpą kryžių pavyko išsaugoti. Atėjus Atgimimui, tikintįjį jį dar sykį atnaujino, o kalvis Algimantas Jonutis nukalė metalinę tvorėlę. Šis kryžius yra Žemaičių kraštu būdingas smulkiosios memorialinės architektūros paminklas, menantis Lietuvos kryždirbystės tradicijas.

Atstatyta koplytėlė išliko iki šiol

Dvaralio kaimo buvo mažiausiai trys koplytėlės.

Viena seniausių buvusi Stropų (Laukių) koplytėlė, pastatyta senojo Salantų–Mosėdžio kelio (Ilgosios gatvės) kairėje pusėje prie sodybos, kaimo šiaurinėje dalyje.

Keturių tuopų (topolių) koplytėlė prie buvusios Stropų (Laukių) sodybos. Fot. Julius Kanarskas, 2010 m.

Pirmąją koplytėlę šioje vietoje 1826 m. pastatė sodybos savininkas Antanas Stropus. Pasakojama, kad ji buvusi medinė, su bokšteliais, priminė miniatiūrinę baznytelę.

Ją ūkininkas apjuosė stambių lauko akmenų tvorele, kurios priekinėje dalyje nuo kelio pusės paliko tarpą mediniams varteliams. Ties tvoros kampais pasodino po tuopą, kurioms užaugus žmonės iš smulkiosios memorialinės architektūros statinį praminė „keturių topalių koplytėle“.

Užaugusios išpūdimo storiu tuopos traukė praeinančių ir pravažiuojančių žmonių dėmesį. Pasklido kalbos, kad jose esąs kažkieno tai paslėptas auksas. Laikui bėgant viena iš tuopų nuvertė audra, o du išpuvusius medžius nupjovė sodybos šeimininkai. Deje, tariamai tuopose paslėptų lobių rasti niekam nepavyko.

Pirmąją koplytėlę sunykus, jos statytojo dukters Teklės Stropus tėvų lėšomis 1903 m. buvusi pastatyta dabartinė koplytėlė. Ši koplytėlė ne sykį buvo remontuojama ir atnaujinama, tačiau iki mūsų laikų išlikę pirmąjį savo formą ir viduje įrengtą altorėlę.

Altorėlyje kabėjo Švč. Marijos Dievo Motinos paveikslas, tapytas aliejiniais dažais ant dviejų sujungtų statmenų lentų. Švč. Mergelė Marija jame pavaizduota iki pusės, apsigobusi apsiaustu, ant kairės rankos laikanti sėdintį vaikelį Jėzų su Šventuoju Raštu rankoje. Jiedu su karališkais karūnomis, o abiejų galvas juosia imbai ir 10-ties šešiakampio žvaigždžių puslankis.

Pokario metais koplytėlėje buvo pastatytas meniškias kruzificiškas (kryžius su Nukryžiuotoju), o Švč. Dievo Motinos paveikslas 1966 m. perduotas muziejui. Kruzificiški dingus, ilgai laikę koplytėlę stovėjo tuščia, o jos sienas puošė tiraužonių masinės gamybos liturginiai paveikslėliai.

XX a. pabaigoje sodybos savininkė Vaclava Laukienė į koplytėlę įdėjo šv. Elenos paveikslą, kurį prapatė šimtmėčio pradžioje naujo nežinomos Salantų apylinkių liaudies menininkas, bet nežinomo medžio drožėjo sukurtą Švč. Mergelės

Švč. Marijos Dievo Motinos paveikslas iš Stropų (Laukių) koplytėlių. XIX a. Kretingos muzejais vaizduojamos dalies rinkinys.

Marijos skulptūrėle. Koplytėlė su Nukryžiuotojo skulptūra 1971–1988 m. buvo registruota vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašė (šifras DV-1514).

Prie koplytėlių į Gegužines pamaldas po darbų ir per šventadienius rinkdavosi šeimininkų šeima ir aplinkinių sodybų gyventojai, giedodavo Švč. Mergelę Mariją šlovinančias giesmes.

Koplytėlės saugomos valstybės

Į Dvaralio kaimui priskirtos teritorijos pakraštyje patenka Ilgosios gatvės dešinėje pusėje prie Urbonų (buv. Anužių) sodybos stovinti kita koplytėlė.

Ji pseudogotinio stiliaus, dvibokštė, padaryta iš molio, kalkėmis baltintomis sienomis. Pagrindinėje navoje stovi Švč. Marijos Maloningosios skulptūra, frontono nišoje – šv. Kazimieras, o abiejų bokštelių nišose – šv. Antanas ir Jonas Nepomukas. Visos skulptūros medinės, polichromuotos.

Koplytėlę prie statomos naujakurių sodybos pasistatė Kazys Anužis, o skulptūras dar kaimo mažažemis Adomas Einikis, vertęsis staliaus amatu ir drožinėjęs šventųjų statulėles. 1971 metais koplytėlė su skulptūromis įrašyta į vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašą (šifras DV-1512), o 1993 m. registruota Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių registre (unikalo objekto kodas 9510). Tiesa, autentiška šv. Kazimiero skulptūra 1985 m. dingo.

2019-iais Urbonų šeima, padedama Imbarės seniūnijos, koplytėlę atnaujino. Vietoje dingusio šv. Kazimiero pastatė naują šventąjį Lietuvos globėją

vaizduojančią skulptūrą, kurią sukūrė tautodailininkas Vytas Jaugėla iš Gintalies. Atnaujintą koplytėlę rugpjūčio mėnesį pašventino Salantų parapijos klebonas Andrius Keršys.

Trečioji koplytėlė stovėjo Marčelės Preibienės sodybos gerame kieme, šalia monumentalus kryžmiško kryžiaus. Ji pastatyta XIX a. antroje pusėje, buvusi su kalniniu ornamentuotu kryželiu. Viduje stovėjo medinės, polichromuotos šv. Veronikos, šv. Juozapo ir Nazareičio skulptūros, saugausios sodybą ir jos savininkų šeimyną nuo nelaimių. Koplytėlę ir skulptūras dar jau minėtas stalius Adomas Einikis, o ornamentuotą kryželį nukalė primirštas kalvis.

Tarpukuriu koplytėlę atnaujinti sodybos šeimininkai patikėjo meistrui Juozui Dekuntui, kurio padaryta naujoji koplytėlė turėjo virš kraigo kylantį aukštą bokštelį ornamentuotam kalniniui kryželiui pritvirtinti.

1971 metais ji buvo paskelbta vietinės reikšmės dailės paminklu (šifras DV-1513). Marčelės Preibienės rūpesčiu 1978 m. koplytėlę trečiakart atnaujino, o vietoje dingusio šv. Veronikos pastatyta Švč. Lurdo Marijos skulptūra.

Be tradicinių šiam Žemaičių kraštui koplytelių ir kryžių, Kazys Namgaudis savo sodyboje pasistatė koplytstulpį su šv. Jurgio skulptūra, o Anicetas Pilelis – salantiškiu tautodailininko Liudo Ruginio 2006 m. sukurtą puošnų koplytstulpį su Švč. Marijos Maloningosios skulptūra.

Julius KANARSKAS
Istorikas